

Dubbelzinnigheid als historische deugd. Een antwoord aan Knegtmans, Zondergeld en Caljé

KLAAS VAN BERKEL

Het is waar: de titel van mijn boek over de Groningse universiteit in oorlogstijd — *Academische illusies* — is dubbelzinnig. En dat was ook precies de bedoeling. Opzet van het boek was niet om definitieve antwoorden te geven op exact en ondubbelzinnig geformuleerde vragen, maar om te stimuleren tot het nadenken over kwesties die omstreden zijn en ook wel zullen blijven. Het was eerder zo dat ik de zekerheden die in het verleden over de morele en politieke dilemma's in de geschiedenis van universiteiten in oorlogstijd zijn gedebiteerd ter discussie wilde stellen dan dat ik deze wilde vervangen door nieuwe zekerheden. Het boek is daarom in wezen ook niet een historische exercitie: het gaat om vragen die zich aan historische plaatsbepaaldheid lijken te onttrekken ('wat is dat eigenlijk, een universiteit?') en om morele vraagstukken die wel nadrukkelijk door de Duitse bezetting werden opgeroepen, maar eigenlijk van alle tijden zijn — zoals de vraag hoe moraal en macht zich tot elkaar verhouden. Dubbelzinnig, dat wil zeggen op meer dan één manier uit te leggen taalgebruik hoort daarbij en dat althans één recensent begrepen heeft dat dit al in de titel tot uitdrukking komt, stemt mij tot tevredenheid. Een goede titel is het halve werk.

Dat dubbelzinnigheid een historische deugd kan zijn, betekent niet dat er niet correct geciteerd hoeft te worden. Standpunten moeten juist worden weergegeven alvorens ze bekritiseerd of gedeconstrueerd kunnen worden. In dit opzicht had ik van P. J. Knegtmans — hoezeer ik zijn uiteenzetting ook waardeer — iets meer precisie verwacht. Zijn uitgangspunt is mijn claim dat de oorlogsgeschiedenis van de Groningse universiteit meer is dan de geschiedenis van die ene universiteit. In zijn woorden: 'Van Berkel noemt de Rijksuniversiteit Groningen in het midden van de twintigste eeuw een goede representant van de Nederlandse universiteiten in het algemeen', daarbij verwijzend naar pagina 9 van het boek. Wie die bewuste pagina opslaat, zal constateren dat deze samenvatting in meer dan een opzicht onvolledig is en daarom geen recht doet aan wat ik beweerde. Om te beginnen nam ik — voordat ik over representativiteit begon — een disclaimer op: wat ik over het representatieve van de Groningse universiteit opmerkte, gebeurde 'half in ernst, half in scherts.' Bovendien had ik het niet over het midden van de twintigste eeuw, maar over de twintigste eeuw in het algemeen. Ten slotte gaf ik een argument voor mijn stelling dat in de samenvatting geheel verdwenen is: 'Groningen was het meest *universiteit*', waarmee ik bedoelde dat de idee van de universiteit als academische gemeenschap, in functionele afzondering verbonden met de samenleving als geheel, in de Groningse universiteitsgeschiedenis wel heel pregnant naar voren kwam. Dit

lijken kleine verschillen, maar dat zijn ze allerminst: in een wat langer perspectief zoals ik dat wil hanteren ontvalt namelijk de plausibiliteit aan Knegtmans idee dat er in Nederland twee soorten universiteiten zijn (namelijk openbare en bijzondere) en in een benadering als de mijne, waarin het universitaire zelfbeeld centraal staat, komen verhoudingen tussen bepaalde ontwikkelingen aan de universiteit zoals specialisatie en gemeenschapsvorming er anders voor te staan.

Wie de geschiedenis van de Nederlandse universiteiten in de twintigste eeuw als geheel overziet — en zeker als men een nog langer perspectief hanteert — zal moeten erkennen dat de bijzondere universiteiten en hogescholen (de Vrije Universiteit, Nijmegen, Tilburg) niet een aparte universitaire traditie vertegenwoordigen, maar uitzonderingen zijn op een algemene regel. Ze begonnen in respectievelijk 1880, 1923 en 1927 als afwijkingen van het geijkte patroon, doordat ze op confessionele grondslag werden gesticht en een eigen, sterk door de kerk gedomineerd gezag kenden. Dat vormt inderdaad een belangrijke verklaring voor het feit dat in de crisis van de loyaliteitsverklaring de studenten van de VU, Nijmegen en Tilburg in nog grotere getale de verklaring negeerden dan elders al het geval was; het bevoegd gezag had het de studenten immers vrijwel onmogelijk gemaakt de verklaring te tekenen. Maar die bijzondere grondslag is in de jaren na de oorlog snel geërodeerd en nog voor het einde van de eeuw verschilden de VU, Nijmegen en Tilburg in niets meer van de (voormalige) rijksuniversiteiten. Het rijk financiert ook de confessionele universiteiten, het benoemingsbeleid omvat geen confessionele voorschriften meer, de onderzoeksprogramma's lijken als twee druppels water op elkaar en de studenten worden overal door dezelfde, niet-confessionele motieven gedreven. Alleen een enkel bijzonder instituut of speciaal ritueel herinnert nog aan de oorsprong van de universiteit: een Katholiek Documentatiecentrum is toch alleen in Nijmegen voorstelbaar en een rector die een openbare zitting van de senaat opent met gebed zou bij de Universiteit van Amsterdam wat vreemd gevonden worden. Maar in het algemeen geldt dat de bijzondere universiteiten in de korte tijd van hun bestaan hun bijzondere status al weer verloren hebben — zoals laatst nog door Van Deursen met spijt werd vastgesteld. Wie de geschiedenis van zijn of haar universiteit in eeuwen telt, raakt dan ook niet snel onder de indruk van deze tijdelijke afwijking van het Algemeen Nederlands Universitair Patroon (dat misschien ook helemaal niet een specifiek Nederlands patroon is).

Een onderdeel van het ANUP was de ideologie van de academische gemeenschap die in de jaren voor de bezetting sterk in opkomst was. Knegtmans heeft op feitelijk niveau gelijk als hij beweert dat in de grotere universiteiten, zoals die van Amsterdam, het streven naar een academische gemeenschap een gepasseerd station was. Hij bedoelt daarmee waarschijnlijk dat Groningen, een relatief kleine universiteit, waar die gemeenschap als het ware nog om de hoek voor het grijpen lag, wat achterliep en dus juist niet representatief was. Ook heeft hij gelijk — en ik erken dat ik daar te weinig aandacht aan heb gegeven — dat in de jaren dertig aan de universiteit de getalsmatige groei en de wetenschappelijke specialisatie minstens zo belangrijke verschijnselen waren als de hang naar een

kleine overzichtelijke gemeenschap (al stagneerde die expansie uitgerekend in de jaren dertig). Maar het idee van de academische gemeenschap is in de eerste plaats een idee, dat niet hoeft te corresponderen met de realiteit en dat zelfs uitgelokt wordt door het feit dat dat ideaal niet langer correspondeert met de realiteit. Die getalsmatige groei en die toenemende specialisatie vormden juist een reden te meer om te proberen toch iets van de oude (vermeende) academische gemeenschap te herstellen. Vandaar dat ook in Utrecht en Leiden na de oorlog nadrukkelijk gepleit werd voor herstel van de academische gemeenschap of *civitas academica* en niemand in Nederland (behoudens misschien de Groningse hoogleraar en minister van OKW Gerardus van der Leeuw) heeft zich zelfs meer ingespannen om die *civitas* ook daadwerkelijk tot stand te brengen dan de Amsterdamse hoogleraar histologie C. G. Heringa.¹ Groningen liep dus in dit opzicht volkomen in de pas met de andere universiteiten. Knegtman mag dan wel stellen dat de academische gemeenschap een gepasseerd station was, velen waren daar — ook in Amsterdam — niet van overtuigd en handelden (tijdelijk althans) dienovereenkomstig. Wie dat handelen wil verklaren, zal daar rekening mee moeten houden.

Aan een kleine confessionele instelling als de VU heeft het idee van de academische gemeenschap niet die verspreiding gehad die het aan andere universiteiten heeft gehad en als Zondergeld — kenner bij uitstek van de VU-geschiedenis tijdens de oorlog — vanuit deze positie vraagtekens had gezet bij mijn verhaal over de Groningse universiteit, had hij ongetwijfeld een punt gehad. Maar hij heeft iets anders gedaan. In plaats van de bijzondere positie van de VU als uitgangspunt te kiezen, heeft hij zich op het standpunt gesteld van het algemene studentenverzet tijdens de Duitse bezetting en aan de hand daarvan mijn beoordeling van verschillende personen en gebeurtenissen getoetst. Dat is een verdedigbare positie, mits die positie niet alleen geponeerd, maar ook beargumenteerd wordt en mits die positie bovendien stoelt op een correcte lezing van de passages waarin de gewraakte standpunten worden verwoord.

Van dat laatste blijkt keer op keer het tegendeel. Een klein, maar veelzeggend voorbeeld. Zondergeld verwijst naar een passage waarin een student het in een café aan de stok krijgt met Duitse soldaten en verwijt mij dan dat ik zeg dat deze student zich daarbij ‘misdroeg.’ Zo lijkt het er inderdaad op dat ik de zijde kies van de autoriteiten en de Duitse bezetter. De passage komt echter voor in een paragraaf over de pogingen van de universitaire autoriteiten om in een tijd van oplopende spanning tussen de Duitsers en studenten de universitaire rust te bewaren. Ik beschrijf de gebeurtenissen dus (tijdelijk) vanuit het perspectief van die autoriteiten, zoals ik later het perspectief van anderen hanteer om duidelijk te maken hoe dezelfde feiten soms heel verschillend werden uitgelegd. Feiten worden nu eenmaal verschillend waargenomen, met alle gevolgen van dien, en om dat duidelijk te maken hanteert een auteur, of dat nu een literator of een historicus is, soms tijdelijk verschillende perspectieven op een bepaalde zaak, zonder

¹ J. Dohmen, *De ideale gemeenschap. Civitas Academica Amstelodamensis tussen 1948 en 1989* (Amsterdam, 1995).

daarmee te impliceren dat hij het tijdelijk gekozen perspectief ook voor het juiste perspectief houdt (in een noot geef ik overigens tekst en uitleg: de actie van de bewuste student was in scène gezet om een geheim contact te camoufleren). Hetzelfde elementaire literaire procédé hanteerde ik toen ik stelde dat de verduisteringsmaatregelen die door de autoriteiten werden afgekondigd bedoeld waren ‘om vijandige oorlogsvliegtuigen geen oriënteringsmogelijkheden te bieden.’ Denkt Zondergeld nu werkelijk dat ik van mening was dat die vliegtuigen werkelijk — in mijn eigen ogen — vijandig waren? Hier is evident de bedoeling geschetst zoals de opdrachtgevers die zagen en iedereen die kan lezen weet dat het weergeven van het perspectief van een bepaalde partij nog niet het omarmen van de overtuigingen van die partij impliceert. Of was Zondergeld pas tevreden geweest als ik geschreven dat het om vliegtuigen van de heldhaftige Engelsen ging die die perfide Duitsers wel eens een lesje gingen leren? Ik vraag me in gemoede af of Zondergeld wel eens literatuur leest (in de zin van literaire fictie), waarin de lezer zo vaak gevraagd wordt de zaak eens door de ogen van een ander te bekijken. Zoals ik me trouwens ook afvraag hoe kort Zondergeld van memorie is, als hij in ernst meent te kunnen beweren dat ik de Groningse universitaire gemeenschap isoleer van de omringende samenleving. Hij wekt bijvoorbeeld de indruk dat ik niet verdisconteer dat de Nederlandse regering in Londen in 1943 van de studenten eiste dat zij de loyaliteitsverklaring niet tekenden, hoewel ik dat feit prominent memoreer op pagina 329. Of had ik het daarna op elke pagina moeten herhalen om duidelijk te maken dat ik het niet vergeten was? De vraag is natuurlijk hoeveel gewicht er indertijd (niet: achteraf) aan die verklaring gehecht werd; voor de te-laet-geboren-verzetsstrijder Zondergeld is het duidelijk dat het woord van de regering in Londen wet was, op grond van eigentijdse bronnen heb ik de indruk dat niet iedereen in bezet Nederland daar precies zo over dacht. Maar afwegingen maken is niet het sterkste punt van Zondergeld.²

² Zo wenst Zondergeld zich ook niet te verdiepen in de vraag of de aanslag op generaal b. d. H. A. Seyffardt op 5 februari 1943 te prijzen was of niet. Anders dan Zondergeld ga ik uit van de gedachte dat niet elke verzetsdaad om die enkele reden bij voorbaat positief gewaardeerd moet worden; liever zou ik elke aanslag of overval op haar eigen merites willen beoordelen. Wat de zin en de noodzaak van de aanslag op Seyffardt was, is mij niet volkomen duidelijk en dat heb ik door laten klinken in de door Zondergeld gewraakte opmerking dat Gerrit Kastein (het brein erachter) ‘de goede zaak meende te dienen’ door Seyffardt te laten uitschakelen (anders dan ik beschreven heb, voerde Kastein de aanslag niet zelf uit; zij werd uitgevoerd door Jan Verleun en Leo Frijda). En wat de in Den Haag geliquideerde Seyffardt zelf betreft: Zondergeld duidt hem in *Geen duimbreed?! De Vrije Universiteit tijdens de Duitse bezetting* (Zoetermeer, 2002) 136 aan als commandant van het Nederlandse Legioen aan het Oostfront en formeel is dat correct. Maar hij werd uit de weg geruimd omdat op 4 februari in de krant had gestaan dat hij benoemd was als Musserts ‘gemachtigde voor het Nederlandse Legioen’ en dus — meende Kastein — als de komende minister van oorlog in de nog te vormen regering-Mussert. In die functie zou hij ongetwijfeld belast worden met het oproepen van dienstplichtigen voor het Oostelijk front (L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, VI (’s-Gravenhage, 1975) 613).

De eendimensionale leeshouding van Zondergeld is, vrees ik, een gevolg (of toch de oorzaak?) van een eendimensioneel wereldbeeld: zijn wereld is overzichtelijk ingedeeld in ‘good guys’ en ‘bad guys’ en wie tot het verkeerde kamp behoort, deugt ook in niets en kan alleen maar als een doortrapte schurk worden afgeschilderd, zoals omgekeerd de ‘good guys’ ook alleen maar goed of alleen maar slachtoffer kunnen zijn. Dat iemand als de collaborerende rector Kapteyn behalve nationaal-socialist ook een onnozelaar kon zijn, wil er bij Zondergeld niet in, hoewel ik het van onverdachte zijde vernomen heb, namelijk van de Duitsers zelf. En dat de opvolger van Kapteyn, De Burlet, die heel goed wist wat hij deed, morele moed niet kan worden ontzegd (weer: van onverdachte zijde bevestigd, namelijk door zijn politieke tegenstanders onder de studenten), past ook niet in Zondergelds wereldbeeld. Omgekeerd wil hij niet horen dat nationaal-socialistische studenten behalve door ideologische motieven (verkeerd en kennelijk onvergeeflijk) ook door ressentiment (verkeerd, maar kennelijk vergeeflijk) werden gedreven, zoals hij ook zijn vingers in zijn oren stopt als er gezegd wordt dat Polak zijn eigen ondergang heeft bespoedigd door zijn uitdagende opstelling tegenover de Duitsers. In de overzichtelijke wereld van Zondergeld zijn de schurken van mijlenver te herkennen, is maar één standpunt het juiste en worden morele dilemma’s in een handomdraai opgelost. In de platte wereld van Zondergeld bestaan geen alternatieve perspectieven, is er geen meerduidigheid en is het lezen van historische teksten een ongecompliceerde bezigheid. Ik ben misschien naïef, maar wie zo te werk gaat diskwalificeert zich als historicus.

In mijn eigen wereld stikt het daarentegen van de paradoxen — tenminste, als ik Caljé mag geloven. De meeste ervan herken ik wel. Dat het deconstrueren van de ooit als vanzelfsprekend voorgestelde moraal als (ook) een vorm van machtsuitoefening leidt tot een nieuw soort moralisme geef ik grif toe. Als tijdgenoten hun eigen optreden zo nadrukkelijk in straffe morele termen beschrijven als in de oorlog werd gedaan, leidt een kritische doorlichting van dat standpunt onvermijdelijk tot een nieuwe morele uitspraak. Het tijdelijk tussen haakjes plaatsen van een absoluut geformuleerd moreel standpunt is immers op zichzelf al weer een morele daad. In die zin zijn we misschien na de periode-Loe de Jong (waarin tamelijk ongereflacteerd morele standpunten werden ingenomen) en de daaropvolgende periode-Blom (waarin historici het innemen van morele standpunten juist vermeden) inmiddels aangeland in een fase waarin we de nu gehistoriseerde moraal weer tot ons discours kunnen toelaten. Dat is, anders dan Caljé suggereert, niet het sluiten van de discussie, maar wel degelijk het opengooien ervan. Als hij mijn uitspraak bekritiseert dat het slechte historici zijn die het oordeel van de Raad van Negen en de zuiveraars over de tekenaar overnemen, moet wel verdisconteerd worden dat ik heb gezegd dat het slechte historici zijn als ze dat standpunt ‘zonder meer’ overnemen (Caljé slaat die woorden over), dat wil zeggen: als ze doen alsof er geen discussie over mogelijk of nodig is. Ik zou bijvoorbeeld nog wel eens de discussie willen aangaan over de

vraag of, zoals Caljé stelt, tijdens de Duitse bezetting een *Gesinnungsethik*, die de zuiverheid van de intenties centraal stelt, effectiever was dan *Verantwortungsethik*, waarin het juist draait om de zorg voor de consequenties van het handelen. Het is om te beginnen al vreemd om aan een *Gesinnungsethik* de voorkeur te geven op grond van haar effectiviteit, dat wil zeggen omdat deze houding bepaalde gewenste gevolgen heeft. Dan wordt namelijk de *Gesinnungsethik* getoetst aan de hand van de criteria van de *Verantwortungsethik* en wordt de eerste niets anders dan een betere vorm van de tweede. Bovendien kunnen we alleen maar iets zeggen over de vermeende effectiviteit van de *Gesinnungsethik* omdat we weten dat de oorlog maar zo kort duurde. Zou die moraal ook zo effectief zijn geweest als de bezetting niet vijf, maar tien of twintig jaar had geduurd of een permanent karakter had gekregen? En hoe moest zo iets beoordeeld worden toen de bezetting nog gaande was? Ter vergelijking: hoe moet men op de Westelijke Jordaanoever de *Gesinnungsethik* van de Palestijnse zelfmoordactivisten beoordelen? Dat kan nog een interessante discussie worden.

Op één punt, weet ik echter bij voorbaat, zullen Caljé en ik fundamenteel met elkaar van mening blijven verschillen. In zijn visie is de universiteit altijd een door-en-door politiek instituut geweest dat met honderden draden aan de omringende maatschappij vast zit. Ik bestrijd dat niet, al waag ik het te betwijfelen of het zinnig is alles wat met de vormgeving van de maatschappij te maken heeft politiek te noemen. Als alles politiek is, wat heeft het dan voor zin het zo te noemen? Maar mijn eigenlijke bezwaar ligt ergens anders. Het kenmerk van een universiteit is dat de leden van de academische gemeenschap doorgaans vinden dat de universiteit haar maatschappelijke taak het best kan vervullen juist als ze op enige afstand van de maatschappij wordt geplaatst. De universiteit functioneert het best als een instelling die kritische reflectie op de samenleving mogelijk maakt en mensen de gelegenheid geeft zich in relatieve afzondering te wijden aan zaken die niet allemaal direct nuttig of maatschappelijk urgent zijn. De veelgeroemde en inmiddels alom betreurde, maar nog wel degelijk aanwezige academische vrijheid is daarvan de meest concrete uitdrukking. In de zeventiende eeuw was het (in bepaalde verbanden) buitensluiten van politieke en godsdienstige meningsverschillen een essentiële voorwaarde voor het op gang brengen van duurzame wetenschappelijke vooruitgang en sindsdien is die truc van de functionele afzondering steeds opnieuw toegepast om de cultuur te vernieuwen; zo heeft ook de universiteit zich keer op keer opnieuw uitgevonden. Het kan zijn dat dit zelfbeeld in geen dele strookt met de maatschappelijke realiteit; nauwkeurig sociaal-historisch onderzoek in combinatie met een handige definitie van politiek en maatschappij kan tot de conclusie leiden dat de idee van de academische vrijheid, net als die van de academische gemeenschap, een illusie is. Maar illusies scheppen hun eigen realiteit, het handelen van mensen (studenten, wetenschappers, bestuurders) wordt er mede door bepaald en een definitie van de universiteit waarin dat hardnekkige misverstand — als het een misverstand is — niet opgenomen is, voert ons alleen maar op dwaalwegen. Het zelfbeeld van de universiteit is een even wezenlijk onderdeel van haar geschiedenis als de sociale

rekrutering, de veranderingen in het onderwijsprogramma, de wetenschappelijke output en de maatschappelijke dienstverlening; sterker nog, het is misschien wel het meest wezenlijke element in die hele geschiedenis. Universiteitsgeschiedenis die niet tevens de geschiedenis van de idee van de universiteit is, gaat over heel veel zaken, maar niet over de universiteit.

rekrutering, de veranderingen in het onderwijsprogramma, de wetenschappelijke output en de maatschappelijke dienstverlening; sterker nog, het is misschien wel het meest wezenlijke element in die hele geschiedenis. Universiteitsgeschiedenis die niet tevens de geschiedenis van de idee van de universiteit is, gaat over heel veel zaken, maar niet over de universiteit.

‘Vergeet de hartstocht niet’, de zin van gevoeligheid in de politieke geschiedenis

CATRIEN SANTING

Tijdens zijn oorlog tegen de Saksen vergastte de Duitse keizer Hendrik IV (1050-1106) de op de keizerspalts te Goslar verzamelde vorsten op een wel heel bijzonder politiek spektakel. De ernst van de door hem geschetste gebeurtenissen werd onderstreept door een geestdriftige gesticulatie, die nog eens gepaard ging met de expressie van heftige emoties. De kroniekschrijver Bruno von Mersenburg schreef: ‘Al snel wierp hij zich deemoedig languit op de grond en hief een luid geweeklaag aan. Terwijl hem de tranen over de wangen stroomden, vertelde hij de aanwezigen dat de Saksen zijn burcht verwoest hadden ... Toen kuste hij ieder de voeten en bad dat God de hem en zijn heiligen aangedane smaad niet ongestraft zouden laten en het hemzelf overkomen onrecht zouden wreken.’¹ Bekender is uiteraard Hendriks melodramatische boetedoening in de sneeuw bij Canossa die de paus tot genade bewoog. De machtige keizer schaamde zich kennelijk in het geheel niet in het openbaar zijn gevoelens te uiten. Het lijkt erop dat het publiek tonen van emoties onderdeel was van zijn machtspolitiek en uitdrukking gaf aan zijn opvatting van heerschappij. Hij maakte in feite politiek via emoties, door ze ook functioneel in te zetten en ze gediversifieerd van betekenis te voorzien. Conflicten, vredessluitingen, onderwerpen, alle belangrijke gebeurtenissen gingen gepaard met zeeën van tranen, onmachtig ter aarde neerzigen, voet- en wangkussen.

Uitingen van grote woede, rouw, teleurstelling en liefde beschouwen wij tegenwoordig als decorumverlies dat tot de privé-sfeer beperkt dient te blijven. Politici laten nog maar hoogst zelden hun tranen publiek de vrije loop, en als ze dat doen, gaat het veelal om privé-problemen. De huilbui van Hans Wiegel tijdens een televisiegesprek in 1981 is het bekendste voorbeeld. De toentertijd jonge weduwnaar werd vaderlijk door Joop den Uyl getroost.² Daarmee is natuurlijk niet gezegd dat hedendaagse politici hun gevoelens tonen noch inzetten in hun werk, de officiële waardering en legitimering is niettemin wezenlijk anders. Naar aanleiding van de veelbelovende resultaten van de ‘history of emotions’ in het buitenland, willen we in dit debat aandacht vragen voor een meer systematische bestudering van het laten blijken en gebruiken van gevoelens in de openbare sfeer. Hoe gebeurde dat door de eeuwen heen, wat

¹ *Bruno's Buch vom Sachsenkrieg*, H.-E. Lohman, ed. (Leipzig, 1937) cap. 35, 36. Geciteerd bij G. Althoff, *Die Spielregeln der Politik im Mittelalter. Kommunikation in Frieden und Fehde* (Darmstadt, 1997) 267-268.

² Zie bijvoorbeeld het lijstje ‘Politieke tranen’ van de website www.allesopeentij.nl (28-3-2006) en K. van der Malen, ‘Huilen in de politiek mag’, *NRC-Handelsblad*, 12 maart 1999.